

CARLES MANERA

Planificar les economies turístiques per transitar envers un nou model

Investigació, governança i sentit de la realitat

Es fa difícil analitzar les economies turístiques de l'àmbit català si no existeix un esforç d'aprofundir en noves recerques. Recerques que haurien de sobrevolar els aspectes més conjunturals de l'economia, que podrien enfortir vies ja obertes. Tot per tal de defugir debats excessivament «ideologitzats», en el pitjor sentit del concepte, val a dir, aquell que accepta poc o gens el dissens i que s'encercla en dogmes que esdevenen massa sovint inamovibles. Tres aspectes mereixen ser destacats:

1. *El turisme i les seves visions.* En síntesi, sengles perspectives es dibuixen:

a) La que d'alguna forma esperona una mena de «teoria de la implosió», un plantejament gairebé apocalíptic sobre els efectes de les activitats turístiques, recolzat en fets que són objectius: les externalitats negatives ambientals —sobretot, però no únicament—, barrejades amb els efectes perniciosos sobre les tradicions culturals, les dislocacions socials i fins i tot els comportaments polítics i electorals. Existeixen aportacions de gran rellevància en aquest camp, que advoquen per una reducció dràstica en la vinguda de turistes, la repensada de les infraestructures, la preservació dels espais naturals, el control i la contracció de les emissions de residus i gasos d'efecte d'hivernacle i la cura de la biodiversitat. Disposem d'indicadors

Carles Manera és doctor en Història i Economia i professor al departament d'Economia Aplicada de la Universitat de les Illes Balears. Fou conseller d'Economia, Hisenda i Innovació de l'executiu balear el 2007 i el 2017 va ser nomenat president del Consell Econòmic i Social de les Illes Balears (CES). És conseller del Banc d'Espanya

més o menys precisos —consum d'aigua, emissions de CO₂, empremta ecològica, intensitat energètica, consum de tones equivalents de petroli— que avalen sense discussió aquesta òptica. Recents treballs, alguns d'ells molt curosos —altres no tant— determinen aquestes qüestions, amb un defecte greu al meu parer: no s'ofereixen alternatives; millor dit: l'única que es dibuixa és el decreixement, sense que s'encerti a concretar com fer-ho, i amb quins costos, que serien innegables. L'admonició de reduir el sector terciari de les economies, en el seu nucli central, el turístic, remet, de manera subliminal, a incentivar els sectors primari i secundari, amb tot un relat discursiu que explica la formació de possibles cooperatives agràries, del retorn de sectors industrials històrics i, com a corol·lari màxim, la possible aplicació de *numerus clausus* a l'entrada de visitants a les zones saturades. La translació política d'aquestes premisses es concentra en moviments ecologistes de distint perfil, col·lectius anticapitalistes i intel·lectuals —professors universitaris, escriptors—, que defensen sense embuts algunes de les idees exposades, sempre, emperò, amb l'objectiu essencial que el turisme ha de minvar. Els ODS de les Nacions Unides són vistos com operacions de màrqueting, aparadors que tenen o tindran escassa transcendència, de forma que els comentaris sobre aquest tema estan presidits per un profund escepticisme irònic. Seria una radicalització de la fase més crítica, de refús de la població envers l'activitat turística, del conegut —i molt criticat— cicle de Richard Butler.

b) Les teories més positives, no exemptes d'algunes espurnes crítiques, que lideren essencialment les companyies hoteleres i altres sectors empresarials turístics, que tenen ressò mediàtic i també intel·lectual en àmbits universitaris i en corrents d'opinió amb clars components proturístics. El turisme és clau en aquest corrent de pensament, si bé hom accepta algunes de les externalitats abans descrites, que es pensen afrontar, d'entrada, amb una intensa campanya de promoció «verda» de l'activitat turística, amb conferències, trobades i vídeos que delaten la preocupació hotelera pel desgast del paisatge i del capital natural, amb la promulgació teòrica de l'aplicabilitat de mesures encaminades a complir els ODS. L'empresariat està arribant a ser conscient que preservar l'entorn és un actiu econòmic, en un context de preocupant emergència climàtica. Políticament, la dreta es troba incòmodament instal·lada en aquest discurs, orfe de teòrics que enllacin la visió més desenvolupista —en què ella fou protagonista indiscutible— amb la més proteccionista.

2. *La diversificació de l'economia i els costos de transició.* Pensar a minvar el pes del turisme en el PIB significa la necessitat imperiosa per trobar alternatives plausibles. Aquest és el gran debat, i no un altre, tot i que la vinculació amb els límits

físics de l'expansió turística, amb les seves externalitats, és ben present. Diversificar, com? En quins sectors? Amb quins protagonistes? I els costos? Decréixer per fer créixer què? Passar de les consignes, duríssimes en un cas, més conformistes en un altre, a un escenari en què cal aportar fulls de ruta adients, constitueix un exercici crucial i un desafiament per als científics socials —i molt més per als representants polítics i sindicals—, si volen passar de la fase declarativa a l'executiva i resolutiva. Amb unes altres paraules: entre els dos extrems dibuixats més amunt, coexisteix un terreny força ample que insinua noves possibilitats per a la recerca, amb vocació que els seus resultats puguin ser útils per un canvi de model de creixement. Aquest, endemés, comporta costos de transició, esforços de tota mena que incideixen en el mercat laboral, en les estratègies d'inversió i en la auscultació dels mercats. La nostra idea de base és la inserció de qualsevol canvi o modificació que es proposi en el marc del capitalisme; és a dir, sense eludir les crítiques a un sistema que està resultant letal en molts camps, hom és conscient que es treballa en el seu cor, al seu interior, esquivant contradiccions i tractant d'acabar-les. La transició requerirà de capital, privat i públic, per tal de fer front als reptes que es presenten si de debò es vol transitar envers una altra manera de créixer i, sobretot, de desenvolupar-se. Algunes consideracions de caire propositiu són les següents:

- Investigar sobre les aportacions que, ara mateix, tenen activitats esperonades pel turisme, *però que no són, estrictament, turistes*. Per exemple: quina és la contribució de les empreses del ParcBit al PIB balear? Aquí urgeix conèixer: la tipologia d'aquestes firmes, el nombre d'ocupats, el seu volum de negoci, els resultats empresarials, les capacitats exportadores, la connexió empresarial amb el teixit universitari, la capacitació del capital humà, tot des d'una visió macroeconòmica que incideixi en un guarisme sintetitzador: la suma final a la generació de renda.
- La visió dels clústers empresarials, que no només es troben ubicats a parcs tecnològics i districtes innovadors, sinó que també ostenten representacions evidents en altres segments de les economies dels Països Catalans. En paral·lel, plans industrials que s'hagin pogut redactar poden ser d'enorme utilitat per albirar graus concrets de diversitat productiva. En tots els casos, les connexions amb les universitats i els centres de recerca esdevenen una via de treball important, molt propera a la idea de Michael Porter sobre la gènesi i dinamització dels clústers. Hom disposa de les dades: les variables del SABI, les que provenen de la informació centralitzada de parcs tecnològics i districtes innovadors, les taules input-output, entre d'altres, poden contribuir a

esclarir aquests aspectes, tot just apuntats. Cal identificar processos que s'intueixen existents d'encadenaments empresarials i productius (tot seguint els ensenyaments d'Albert O. Hirschman).

- El desenvolupament de l'economia blava, entesa en la seva accepció estricta, que emana dels teòrics que l'han proposada. No es pot confondre l'economia blava amb les activitats vinculades a la mar, como massa sovint es fa, amb exposicions que el que estan fent és confondre més que donar llum. Hi ha consorcis als Països Catalans que es dediquen a aquestes activitats —per exemple, el mesurament del capital natural marí—, empreses i iniciatives que encara són poc conegudes o que només arriben a pocs interlocutors. Concretar, també amb nombres, quina és la contribució d'aquestes pot ser eloqüent quant a un nou segment de diversificació econòmica.

Aquests aspectes descrits, sumats en un gran agregat, albirarien dades més clares quant a la noció de diversificar els teixits productius, que probablement serà més ric del que hom suposa en una primera anàlisi molt descriptiva. Els científics socials no podem eludir aquesta realitat, si volem parlar amb propietat, amb raons més objectives, encara que puguin ser aproximatives. Ara bé, un cop hom disposés d'aquestes dades, en el cas que els projectes de recerca quallessin, l'objectiu no s'ha complert completament. En tot el procés es farà imperiosa la col·laboració intensa del sector públic amb el privat, en forma de cooperacions fins i tot fiscals i presupostàries —alentiment impositiu en alguns casos, subvencions inicials en d'altres—, fent servir al seu torn mecanismes de finançament més agressius i incerts, com ara el capital-risc o els *angels-capital*. El mosaic final hauria de completar uns indicadors precisos:

- Nombre de treballadors
- Inversions executades
- Resultats empresarials
- Mercats de destinació
- Capital humà inserit
- Graus de connexió amb institucions de recerca
- Polítiques de transferència.

Els costos de transició incumbeixen tant les empreses privades com el sector públic i la seva esfera instrumental (consorcis públics). Això implica un elevat grau de cohesió i de coordinació de les polítiques públiques, que han de ser veritablement emprenedores en el sentit de Joseph Alloys Schumpeter: la capacitat de canviar

les condicions de producció i de distribució, una mena de «destrucció-creadora» que vagi en una direcció més sostenible de les economies, menys consumidora d'energia, de territori i de recursos naturals en general. Això implica creixement econòmic, no decreixement; aquesta proposta és més propera a un «socialisme cooperatiu» —segons l'accepció de Thomas Piketty— des del moment en què hom hauria de defensar sengles aspectes: situar els nivells salarials en una fase més adequada per tal de fer atractives aquestes feines; i aprofundir en una reflexió sobre la política fiscal a aplicar, que requeriria probablement tocar la cistella dels impostos.

Les inversions necessàries s'haurien d'adreçar a unes línies concretes: transport públic —tren, tramvia, més busos—; projectes d'innovació en àrees com la biotecnologia, la biomedicina, l'economia blava, les energies renovables —en particular, la fotovoltaica, per tal de dependre menys del carbó—; polítiques de formació del capital humà que insereixin en un feix compacte la Formació Professional; subvencions inicials a empreses innovadores que tenen dificultats d'obtenir crèdits en el mercat; millores a la costa per eludir futures inundacions, entre d'altres que s'hi podrien afegir. No es tracta de fer una nòmina descriptiva, utòpica, que està bé en el paper escrit; al contrari, la pretensió és que el que es proposi tingui ja projectes incipients o que es puguin activar amb els menors problemes possibles, tot i ser conscient de la paquidèrmia administrativa i burocràtica. Els que acabo d'esmentar tenen realitats ja existents als Països Catalans.

3. *Decisions centralitzades, planificació estratègica de l'economia.* Invocar la planificació estratègica sol commoure negativament als gestors i als polítics: l'acusació d'intervencionisme serà immediata per part dels detractors, i els representants governamentals hauran de justificar el quadre de decisions constantment, enfront dels comentaris desesperançadors presidits pel dogmatisme. Les crítiques a aquestes propostes també provindran dels sectors més alternatius, que entendran que no s'obren fissures en el sistema econòmic, sinó que se'l reforma. Podem restar instal·lats de manera perenne en el discurs crític, desqualificant tot el que es posa damunt la taula, sustentat, insisteixo en això, no en proclames teòriques carregades d'excessiva ideologia —i dic «excessiva» perquè no existeixen en economia proposicions amorfes—, o bé podem treballar en horitzons plausibles, que derivin a canvis graduals. Un model de creixement econòmic no es transforma en poc temps, atès que requereix de múltiples acords i consensos, o bé d'enormes desgràcies que el facin ineludible. La història econòmica ens ensenya això, de forma que caldria anar en la primera accepció i no pas en la segona. Per tal de fer efectiu tot aquest ideari, els governs haurien de tenir una unitat de planificació, depenent de

la Presidència, per tal que les seves exposicions siguin transversals, i no de part. Els reptes del canvi climàtic imposaran organitzacions consemblants a tot el món, car resultarà inviable treballar amb objectius estratègics rellevants sense la governança i, sobretot, sense la visió global d'uns executius, que haurien de crear porositats amb les empreses privades per tal de fer factible els canvis que, insisteixo, no poden ser abruptes, però que haurien de tenir una cronologia no exagerada i efectiva de manera raonable.

Així doncs, un canvi en les economies turístiques avançades, que són les que trobem a Catalunya, País Valencià i Balears, suposarà tres grans elements claus, que es podran desplegar de manera més granular:

1. L'assignació pressupostària dels canvis i/o transicions que es vulguin implementar. Es tracta, aleshores, de concretar polítiques econòmiques que posin relleu a missatges, promeses i discursos declaratius. Això tindrà una relació directa amb les normatives comunitàries sobre equilibri pressupostari, control dels dèficits estructurals i evolució dels deutes públics. I, al seu torn, de l'aprofitament assenyat dels fons europeus on el canvi turístic s'hauria de contemplar. En paral·lel, no es pot descuidar un altre aspecte que em sembla fonamental: una fiscalitat específica per al sector turístic. Tenim ja exemples a l'àmbit català —a Catalunya i Balears— en forma d'un impost sobre pernотacions turístiques. Això, tècnicament, no és una ecotaxa, com sovint s'ha dit per qualificar aquesta figura tributària, per una raó: el legislador —i l'executiu— no ha pretès reduir l'externalitat generada per la massificació turística, sinó obtenir més ingressos. Sobre aquest punt, un impost més elevat sí que podria condicionar la vinguda d'una determinada franja de turistes, com a conseqüència de l'elasticitat-renda. En aquest camp dels impostos, moltes destinacions turístiques estan treballant sobre el tema, i de fet les estan aplicant, si més no per a obtenir recursos rellevants que incorporar a les arques de les hisendes, i utilitzar-los per corregir impactes ambientals i ecològics. No obstant això, la ceguesa de determinats grups empresarials impedeix una aplicabilitat d'un impost d'aquesta naturalesa, amb capitals que poden ser destinats precisament a millorar les destinacions turístiques. La ideologia no hauria de ser el que predominés en aquestes situacions, atenent que estam parlant de contextos força complicats i que urgeixen de mesures específiques.
2. El lideratge d'uns processos de canvi d'aquesta magnitud imposen una participació directa del sector públic: el que l'economista italiana Mariana Mazzucato ha qualificat com «Estats emprenedors». És a dir, confiar tots aquests

esforços a les lògiques dels mercats és una garantia de fracàs: les grans transformacions econòmiques, històricament, s'han endegat a partir d'apostes clares de governs i administracions. Les empreses soles no ho han fet mai, i han necessitat de suports públics inequívocs, encara que després les ideologies de perfil liberal reneguin de les intervencions de les administracions i glorifiquen un mercat lliure que, de debò, no es persegueix. En aquest tema existeix una enorme hipocresia econòmica. Mazzucato parla també del concepte de *missions econòmiques*, és a dir, treballar amb un objectiu concret, que faciliti complicitats financeres, polítiques, econòmiques i socials entre el sector públic i el sector privat. Però, hom insisteix, sota el lideratge del primer.

3. Les col·laboracions entre les esferes pública i privada són imprescindibles, com dèiem, en escenaris de canvis econòmics. Capgiraments que suposaran, recordem-ho, costos de transició. En aquest respecte, les ciències socials dels Països Catalans no disposen, a hores d'ara, de càlculs ni tan sol aproximatiu sobre els costos de transició de, per exemple, reduir en un nombre ics els turistes. Calen exercicis contrafactuals. Sobre això, i també com explicitàvem més amunt, és molt important saber el nombre de llocs de feina que es perdrien, les conseqüències sobre les ofertes complementàries i altres impactes difícils d'albirar ara mateix. Però que, sense cap mena de dubte, hi seran presents. Els serveis estadístics dels governs català, valencià i balear disposen de dades que serien de gran utilitat per enllestir projeccions. Aleshores, aquest punt 3 es relaciona directament amb els dos anteriors, sobretot perquè empreses i administracions hauran de planificar estratègicament com assolir uns objectius raonables. I, alhora, quines mesures específiques desenvolupar per trobar nous nínxols d'ocupació i/o de sosteniment social a aquells segments del mercat laboral que siguin directament afectats pel canvi. En aquest sentit, hem conegut a l'economia i la història econòmica processos de transformació sectorial en activitats amb serioses dificultats de competitivitat: un exemple il·lustratiu al respecte fou la reconversió industrial a Espanya; però no és pas l'únic que es pot trobar a Europa.

El sector turístic haurà d'aprendre d'altres casos en què els tres punts exposats abans s'han conegut. Cal dir que normalment aquests procediments s'han posat en marxa en conjuntures de crisi, de pèrdua de competència econòmica, de caiguda de les exportacions, i s'han adscrit a economies industrials molt vinculades a regions altament especialitzades. L'exemple de les regions italianes que esperonaren, a partir de les ensenyances d'Alfred Marshall i Giacomo Beccatini, els districtes

industrials, en constitueixen una mostra representativa. Comarques importants amb tradicions manufactureres, sacsejades per crisis sectorials —tèxtil, calçat, metal·lúrgia lleugera— a finals dels cinquanta i principis dels seixanta, acumulades en un clar alentiment productiu i comercial, hagueren de posar en funcionament mecanismes que abastaven partides pressupostàries, col·laboracions entre els agents socials i econòmics i les administracions, i més alts nivells de transparència fiscal.

No disposem d'estudis específics de regions altament especialitzades en turisme de masses que hagin fet reconversions d'aquesta mena. Bàsicament perquè, contràriament al que esdevingué en els casos industrials, el turisme massiu és una opció econòmica d'èxit. Un èxit del qual es pot morir, si no s'activen noves polítiques que, endemés, han de considerar vectors cabdals: el canvi climàtic, la digitalització i els impactes culturals de l'embranchida turística.

Enfront d'això, s'obre un feix d'interrogants que té com a objectiu essencial repensar tota aquesta situació, aquest *statu quo* en què, penso, ens trobem inserits amb força incapacitats per a tirar endavant altres camins. Les preguntes que ens formulem són simples, tot i que requereixen recerques i respostes complexes. Així, podem apuntar:

- Competitivitat i sostenibilitat: són compatibles aquests dos conceptes?
- Les economies dels Països Catalans, han perdut força o aquest és un procés natural en el creixement econòmic?
- Hi ha capacitats no desenvolupades de manera suficient en els creixements dels espais catalans que es podrien esperar?
- Els territoris poden ser competitius al marge de la sostenibilitat ambiental?
- Són, els serveis, sectors i activitats tan poc estimulants i fins i tot menyspreables, com massa sovint se sol presentar des dels *think tanks* del pensament econòmic?

Aquests cinc interrogants han de superar, amb l'articulació de respostes convincents, l'argumentari ja conegut que se sol reiterar, un cop i un altre, en el decurs dels darrers anys. Les explicacions més socorregudes —manca de competitivitat, urgència en implementar l'economia del coneixement— no han d'amagar altres consideracions que es poden desprendre si donem acurades respostes a les qüestions enunciadades abans.

Ara bé, quan ens trobem en un món «ple» —tot seguint l'analogia de Herman Daly—, la perspectiva de la competitivitat ha de variar forçosament, si no es que es vol incidir encara en les característiques del vell model. L'embranchida turística es genera en un món «buit», amb la existència d'un capital natural inexplorat i

a l'abast, desprotegit inicialment de qualsevol restricció. Endemés, aquest avanç del turisme de masses es produeix sobre alguns fonaments teòrics: una aposta intel·lectual pel nou sector, una experiència, limitada però evident, en el negoci «dels forasters» i, al seu torn, unes trajectòries empresarials en altres àmbits en què els mercats eren decisius: tant a Catalunya, amb la seva potent industrialització; com al País Valencià, amb la existència de clares experiències industrials recuperades per Jordi Nadal i Ernest Lluch (i, val a dir-ho, contràries a les tesis de Joan Fuster), i a Balears, amb una demostrada realitat industrial en sectors de béns de consum, amb una forta presència a les exportacions tant a Mallorca com a Menorca. Hi ha, doncs, una cultura del mercat, una visió del negoci en un sentit extern —val a dir, exportador— que facilita els processos adaptatius. Aquestes primeres fases, que comencen al voltant de 1960, basteixen diferents booms turístics que han estat analitzats, fins a arribar, en algunes conjuntures, a lleugers col·lapses o saturacions. Hom no pot asseverar, en aquest sentit, que estiguem en una corba de depressió del cicle ja esmentat de Butler.

En aquest punt, la sostenibilitat esdevé un factor essencial per a contrarestar la visió salarial de la competitivitat. És important fer servir indicadors que siguin representatius de l'activitat econòmica turística, i que complementin els crematístics. És, aquest, un tema sobre el qual se sol parlar de manera retòrica, però sense plans concrets d'actuació. Hom invoca la sostenibilitat —com l'R+D+I— com si fossin icones que han d'aparèixer, de forma invariable, a tots els discursos de polítics i documents d'experts. Però, derivat d'això, sembla cada vegada més clar que la nova competitivitat s'haurà d'edificar sobre relacions laborals més estables, salaris més dignes, i preocupacions efectives per l'entorn ambiental i l'existència d'infraestructures socials solvents —particularment, en el terreny sanitari—. En tots aquests casos, les declaracions solen ser formals i solemnes, però els resultats no els acompanyen. A partir d'ací, sorgeixen tres qüestions que involucren les societats i les administracions, que deixo al lector-lectora a tall de reflexions finals:

1. Els empresaris, ¿estan disposats a fer aquest nou canvi cultural, aquesta mena de «destrucció creadora», o persistiran a les declaracions retòriques d'acord, però amb una visió molt més centrada a reduir els costos laborals unitaris, amb perspectives més tàctiques, de molt curt termini?
2. L'administració pública, ¿posarà en funcionament instruments específics, de perfil netament estratègic —normatives, noves polítiques fiscals, plans de formació— per a tirar endavant aquesta idea tan repetida i formalment assumida d'un canvi de model productiu des del turisme, pensant sobretot en el mitjà i llarg termini?

3. Els sindicats, ¿són conscients que quan es parla de «sostenibilitat» i de nous contractes, també hi ha costos de transició, igual que per a patrons i administracions?

Segons les respostes —amb les argumentacions escaients— i, sobretot, les actituds pràctiques i coordinades, hom podrà albirar si, en efecte, resultarà compatible la competitivitat amb els principis de sostenibilitat o si estam parlant de coses diametralment oposades. I, en definitiva, si aquest turisme exitós quant a nombre de visitants, de pernoctacions i de despeses pot transitar envers un altre model en què les activitats turístiques segueixen essent tractores —jo no nego aquesta enorme capacitat i l'avantatge comparativa que tenim als Països Catalans en aquest aspecte—, però que al seu costat proliferin altres possibilitats econòmiques que suposin més valors afegits, menys consums territorials i, en definitiva, més benestar. ☞

SUBSCRIV-TE A

METODE

Preu Subscripció anual (4 números l'any):
 33€ per a Espanya, 45€ per a l'estranger. www.metode.cat